

JAN KOFROŇ

PROSTOR A VÁLKA, KONSTANTY A PROMĚNY V HISTORICKÉM POHLEDU

KOFROŇ, J. (2012): Space and War, Constants and Change from a Historical Perspective. Geografie, 117, No. 2, pp. 234–252. – This article highlights an understudied phenomenon: the relationship between space and war. War has been waged in space and over space; hence this relationship constitutes an important, yet, among geographers, rather neglected issue. The broader significance of war is evident in the fact that war has formed important features of the modern political and social world. The relationship between war and space is presented at two main levels, tactical and strategic. It is argued that despite many changes in relations between war and space, physical space remains a key issue in any war and, as such, geographers should examine it. Such an examination cannot be limited to critical approaches or geographers will fall short in competition with scholars from other fields of the social sciences.

KEY WORDS: war – space – geography – state – society.

Článek vznikl za finanční podpory výzkumného záměru Geografické sekce PŘF UK „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ (MSM0021620831).

Válka a geografie

Válka představovala v lidských dějinách jeden z klíčových hybatelů modernizačních procesů. Násilné střety dávaly podněty jak vzniku (proto)států (viz Tilly 1985, Giddens 1985, Howard 1997), tak vzniku nacionalismu (Posen 1993), ale i sociálního státu (Andreski 1954; Howard 1997; Sheve, Stasavage 2010). Výčet by mohl být ještě širší, leč již z uvedeného je patrné, jak se válka dotýká samé podstaty mnoha fenoménů studovaných v rámci politické geografie, mezinárodních vztahů, sociologie a dalších disciplín. A přesto lze říci, že geografové (nejenom ti čeští), přinejmenším v posledních desetiletích jako by studium války zavrhlí a místo ní se primárně soustředili na jiné jevy související spíše s ekonomikou či sociálními otázkami.

Pokud se již někteří geografové válkou zabývají, pak spíše na velmi omezené úrovni mapování konfliktů (O’Loughlin, Wusten 1993), případně na kritické a normativní bázi (viz editovaná díla Flinta (ed., 2005) a Gregoryho, Preda (eds. 2006). Nicméně směr zájmu se zde jasně odklání od snahy o pochopení role prostoru a materiálních aspektů obecně, směrem k roli idejí, sociálních konstruktů a mediálních reprezentací (výjimku týkající se však substanci úrovně představuje Buhaug, Rod 2006). Ačkoliv geografové studovaná problematika může ovlivňovat průběh některých válek, případně může být válkou vytvořena, nejedná se o samotné jádro války, které se primárně týká využití materiálních

prostředků ve fyzickém prostoru za účelem politického a případně ekonomického zisku. Ve výsledku tak byla válka jako objekt studia odevzdána odborníkům jiných sociálně-vědních disciplín. Současná extrémní normativizace politické geografie dokonce vedla k volání po nahrazení, fakticky neexistujícího¹, výzkumu války za výzkum míru, který je přece normativním ideálem geografů (viz Megoran 2011 a souhlasné reakce Grundy-Warr 2011, Ramadan 2011). Tento stav však připravil geografii o jedno potenciaálně nosné téma, neboť válka se vede v prostoru a o prostor, protože geografie může být vhodnou platformou pro studium tohoto fenoménu. Je nezbytné zdůraznit, že v článku se prostor uvažuje jako materiální – objektivně existující – entita. Klíčové aspekty prostoru zahrnují především vzdálenost (resp. plochu) jako faktor působící na koncentraci sil, logistickou náročnost apod. a dále terén jakožto unikátní kombinaci vzdálenosti, přítomnosti geomorfologických prvků a vegetačního pokryvu.

Ve vztahu k výše řečenému si článek klade tři hlavní cíle. Za prvé chce ukázat, že válka není izolovaným fenoménem, nýbrž že se bytostně dotýká jak politické, tak sociální sféry, zejména skrze formování státu (následující kapitola). Platí-li výše uvedené, potom lze kritizovat geografické opomíjení studia války. Druhým cílem je snaha rozklíčovat hlavní vazby mezi válkou a prostorem na dvou úrovních – strategické a taktické – v průběhu dějin. Článek se zvláště zaměřuje na změny proběhnuvší ve 20. století zahrnující výrazný rozvoj mobility sil, palebné síly a informačních technologií. Hlavní snahou je ukázat, že válka a prostor i přes řadu změn zůstávají těsně spjaté. Tedy, že role prostoru a terénu neklesá spolu s technologickým rozvojem. V rámci omezeného prostoru nelze zachytit tuto komplexní vazbu v její historické bohatosti, ale je možné pokusit se o vystižení klíčových trendů a konstant ve vztahu ke geografii. Ilustrace spojitosti války a prostoru na sebe vezme podobu prozkoumání tří tezí: 1. Rozvoj technologie zredukoval význam prostoru na geostrategické úrovni, 2. teritorium ztratilo svůj význam jako nezbytná základna moci a 3. pokročilá technologie fakticky vynulovala roli terénu na taktické (bitevní) úrovni. Platí-li teze o úpadku významu prostoru a terénu pro bojovou činnost a ztratilo-li navíc teritorium svůj význam mocenské základny, potom lze akceptovat teze moderních geopolitiků (jako Agnew 2009, O'Tuathail 1999 a 2000 aj.), podle nichž současný (technologicky ale i politicky výrazně transformovaný) svět nemůže být nahlížen klasickým prizmatem teritoriálních států. V opačném případě, lze toto odmítnutí klasických geopolitických principů považovat za problematické. Finálním, třetím cílem pak je ukázat na implikace vztahu války a prostoru jak pro politickou, tak pro sociální sféru. Jelikož článek představuje uvedení do (neřešené) problematiky, důraz je položen na současnou teoretickou literaturu a mnohem méně na empirii. Má-li se geografie efektivně zapojit do výzkumu války, musí napřed zjistit, kam se posunuly okolní vědy a jaké otázky by mohla zkoumat.

¹ Ilustrativní je výskyt slova „war(fare)“ v názvech, abstraktech a klíčových slovech významných časopisů z oborů geografie a mezinárodních vztahů mezi lety 2000–2011 (dle ISI WOS k 27.11.2011). Procentuální zastoupení vypadá následovně: Transactions of the Institute of British Geographers 5,1; Progress in Human Geography 1,3; a Political Geography 11,4, což ostře kontrastuje s údaji pro International Security 41,7; International Organization 28,6 a World Politics 20,2.

Válka, stát a společnost

Obvykle se válka považuje za zhmotnění zla, nicméně řada institucí, které dnes považujeme za samozřejmé a v mnohém prospěšné, byla vytvořena stáletími válek. Jedna z významných teorií mezinárodních vztahů, neorealismus, považuje soupeření mezi státy za důvod, proč se státy snaží napodobovat (Waltz 1979), či dokonce inovovat (Mearsheimer 2001, s. 140) úspěšné praktiky ostatních, tak aby vyrovnaly jejich sílu. Primárním objektem nápodoby a inovací jsou ozbrojené síly (viz Resende-Santos 2007). Nicméně snaha vytvořit silné ozbrojené síly nutí k reformám i ostatní složky státu, neboť vojenská síla závisí jak na materiální základně (velikost a vyspělost ekonomiky), tak na kvalitě lidského kapitálu (viz Biddle, Zirkle 1996). Jak dále nastíním, dopady válek, resp. bezpečnostního soupeření, jsou široké a jsou akceptovány odborníky i mimo myšlenkový proud neorealismu. Příkladem může být postmarxista Tilly (1985), či konstruktivistu Giddens (1985).

Klíčovou institucí, která se bytostně pojí s válkou, je moderní (národní) stát, který se stal napodobovaným vzorem i mimo Evropu. V historické sociologii autoři jako Tilly (1985), či Howard (1997) a Giddens (1985) zdůrazňují, že to bylo právě vyhocené bezpečnostní soupeření panovníků v průběhu 15. až 18. století, které dalo vzniknout modernímu teritoriálnímu státu. Vojenská revoluce v 15. století totiž vytvořila situaci, kdy válka vyžadovala enormní zdroje kapitálu i proto, že žoldnéřské armády vyžadovaly stálý přísun peněz (Howard 1997). Využití děl učinilo hradní pevnosti neuhájitelné (Andreski 1954) a v důsledku tak podkopalo feudální systém. Finanční nákladnost války doléhala na silné i slabé, nicméně pro ty slabé obvykle znamenala bankrot a konec nezávislé existence (Howard 1997). Státy ve snaze o zajištění zdrojů pro válčení musely přistoupit ke dvěma opatřením. Za prvé, zvýšit své extraktivní schopnosti (tj. schopnost vytěžit zdroje z území) a za druhé omezit moc lokálních vládců, ať již šlechty nebo polokriminálních skupin, které fakticky podkopávaly moc státu. Schopnost zdaňovat se v průběhu staletí válečných střetnutí stala jedním z klíčových atributů státu. Snaha omezit moc lokálních vládců pak šla ruku v ruce s centralizací moci a zaváděním práva, ale i jazyka platného na celém území státu (viz Giddens 1985). Kdo nedokázal zefektivnit svou vládu, zmizel z politické mapy. Pobídky pro inovace tedy nechyběly. Pokud by šlo období mezi 15.–18. stoletím nazvat jako období konsolidace státu, formálně potvrzené Vestfálským mírem, potom by přelom 18. a 19. století bylo možno označit za období výrazného prohloubení moci státu, neřkuli celospolečenské transformace (např. Cederman, Warren, Sornette 2011 mluví o systémové transformaci v důsledku napoleonských válek). Pokud v předchozím období dominovala potřeba zajistit finanční zdroje, potom se pro nové období stala klíčovou schopnost zajistit masy vojáků. Tato potřeba se reflektovala skrze státní nacionalismus, jehož pomocí byla zajišťována loajalita poddaných, kteří tvořili páteř masových armád 19. a 20. století. Jak ukázal Posen (1993), vojenské ohledy nutily vlády k zavádění národních školních programů obsahujících výrazný nacionalistický podtext. Vládám se sice v průběhu 19. století podařilo vytvořit věrné, vzdělané a vojensky efektivní poddané, zároveň však zformovaly obyvatelstvo, které se považovalo za základ státu s legitimními nároky na účast při správě země. To, co panovníkům v prvním okamžiku dalo nástroj k přežití v nepřátelském vnějším prostředí, se záhy stalo příčinou jejich zkázy zevnitř.

Mnohdy se otázka sociálních reforem ve prospěch pracujících připisuje působení institucionálních prvků, tj. zejména rozšiřování volebního práva (Acemoglu, Robinson 2000). Zejména v geografické obci však došlo k opomenutí vlivu válek na sociální reformy. Již Andreski (1954) dokazoval, že spolu se vzrůstem podílu k vojenské službě připraveného obyvatelstva dochází ke zvyšování ekonomické rovnosti ve společnosti. Logika je zřejmá. Elity spoléhající se na malé armády nemusí přerozdělovat bohatství mezi velký okruh lidí. Naopak státy s masovými armádami jsou závislé na podpoře velké části společnosti, pročež musí brát v úvahu její přání a naděje. Je jen logické, že proces zavádění povinné vojenské služby a budování masových armád spoléhajících na zálohy z řad populace vedl v Evropě 19. a 20. století ke vzniku sociálního státu. Ve své práci Sheve a Stasavage (2010) studovali vliv účasti v první světové válce na míru zdanění nejbohatších vrstev. Ukázalo se, že účastnické státy velmi rychle po první světové válce zvedaly zdanění nejbohatším vrstvám.² V návaznosti pak nepřekvapí, že druhá světová válka připravila půdu evropskému sociálnímu státu, který se plně rozvinul zejména ve státech čelících enormnímu vnějšímu tlaku během studené války (blíže k vlivu soupeření obou bloků na sociální reformy Obinger, Schmitt 2011).

Lze se tázat, zda by se vývoj evropského státu opravdu ubíral jinými cestami bez přítomnosti mimořádného vnějšího napětí? Nelze provést experiment, lze však nalézt (alespoň dle mnohých autorů) region poskytující vhodné srovnání. Jedná se o subsaharskou Afriku, která od své dekolonizace zaznamenala jen minimum mezistátních válek a obdobně malý počet změn hranic (viz Lemke 2004). Vládcí afrických států tak nečelili obavě z vnějšího ohrožení. Dle Herbst (1990) tato situace vedla k nezměrným problémům v budování afrického státu. Schopnost a vůle zdaňovat se omezuje na přístavy a těžební průmysl. Obyvatelstvo a jeho hlavní ekonomické aktivity v zásadě unikají systematickému zdaňování. Odtud pramení jednak kapitálová slabost (limitující rozvoj infrastruktury a sociálních programů) a zároveň neschopnost a nechuť zapojit do řízení země širší populaci, která vlastně není potřebná pro chod státu, respektive udržení elit u moci. Sám Herbst náleží mezi optimisty, neboť ve své knize (Herbst 2000) nalézá tři strategie budování státu v podmínkách slabých externích rizik. Jedná se o 1. intervence do práv občanství, 2. změny lokálních majetkových práv a 3. vytvoření vlastní měny. Bohužel aktuální analýza zmíněných strategií ukazuje na jejich zjevný neúspěch (Thies 2009). Zdá se tedy, že bez vnějšího ohrožení jsou cesty pro modernizaci a zefektivnění státu výrazně omezeny,³ neboť elity necítí potřebu dělit se o moc, naopak mají snahu omezit počet těch, kteří profitují z vlády. Snahu prodloužit svůj pobyt u moci tak staví na malém okruhu dobře odměňovaných stoupenců a snaze omezit rozsah veřejných statků (blíže de Mesquita et al. 2003).

² Autoři zdůrazňují, že tyto daňové úpravy nelze vysvětlit snahou zvýšit daňový výnos v době války.

³ Tento pohled v posledních letech získal na popularitě (viz Desch 1996, Atzili 2006 aj.). Na kauzální lince mezi vnějšími hrozbami a socio-ekonomickým rozvojem státu staví i článek Taylora (2012), který se pokouší vysvětlit rozdílné úrovně národních inovačních rychlostí jako důsledek převahy vnějších či vnitřních (ekonomických a vojenských) hrozeb. Zatímco převaha vnitřních hrozeb vede k uchování vnitropolitického *statusu quo* a tedy nižším inovačním rychlostem, převaha vnějších hrozeb naopak nutí zvýšit vnější konkurenceschopnost a tím i inovační rychlost.

Bylo by chybou přeceňovat úlohu války v budování státu, neboť výše načrtnuté mechanismy mají i své odpůrce. V každém případě je třeba vnímat, že vojenské soupeření vede k posílení státu jen za určitých podmínek (např. etnická homogenita, revoluční ideologie), přičemž válka produkuje jak státy silné, tak slabé (blíže Taylor, Botea 2008). V případě geografické komunity však došlo k druhému extrému, tedy k nedocení významu války. Fakt, že mezinárodní konkurence s sebou nese zkázu, ještě neznamená, že nepřináší (nezamýšlené) pobídky pro zefektivnění státu a zmírnění vykořisťování poddaných. Všeobecně akceptovatelným závěrem může být, že to byla válka, která spoluvytvořila a upevnila národní stát, který zůstává klíčovým aktérem jak v dimenzi bezpečnostní (Ripsman, Paul 2010), tak ekonomické (Yeung 1998). Válka, resp. její hrozba působila jako jeden z hlavních motivů pro zvyšování efektivity státu a to jak ve smyslu ekonomickém, tak sociálním.

Lze se však tázat, zda nedošlo k transformaci mezinárodního systému do podoby znemožňující válku, tj. do stavu, kdy válka zastarala a ztratila tak svůj vliv na širší společnost (např. Mandelbaum 1998, či Fukuyama 2002). Proti tomuto názoru lze postavit tři argumenty. Za prvé, je-li opravdu válka překonaným fenoménem, proč státy stále zbrojí (Kofroň 2011)? Za druhé, je-li třeba složitého jednání stran (omezeného) jaderného odzbrojení (Ogilvie-White, Santoro 2011), zdá se, že myšlenky na válku nejsou zastaralé. Finální argument se opírá o empirii, neboť počet mezistátních válek v posledních desetiletích sice výrazně klesal (Tomeš 2007), stále se však vyskytují jejich případy („Spojenci“ vs. Irák 1991 a 2003, Etiopie vs. Eritrea 1998, či Rusko vs. Gruzie 2008 aj.). Zároveň je třeba zdůraznit, že na formování státu působí i mezinárodní rivalita, jež nevyústí v otevřenou válku (Thies 2005). Lze ještě uvést „jaderný argument“, který říká, že existence jaderných zbraní neguje možnost velmocenské války. Toto tvrzení je opět problematické, neboť státy s jadernou výzbrojí již svedly několik omezených konvenčních střetů (SSSR s Čínou 1969 a Pákistán s Indií 1999), navíc státy s nejsilnějšími konvenčními armádami jsou obvykle i jadernými mocnostmi. Zdá se, že jaderná parita částečně omezuje význam těchto zbraní (Mearsheimer 2001, s. 32–35). A v určitém ohledu dokonce držba jaderných zbraní umožňuje větší zapojení do omezených střetů, neboť extrémní cena za eskalaci nutí třetí strany ke zdrženlivosti (Layne 2006, s. 176). Ačkoliv tedy otevřené mezistátní konflikty nejsou a zřejmě již nebudou tak časté jako v minulosti, rozhodně je nelze považovat za překonaný a tedy nepodstatný fenomén.

Tři roviny války

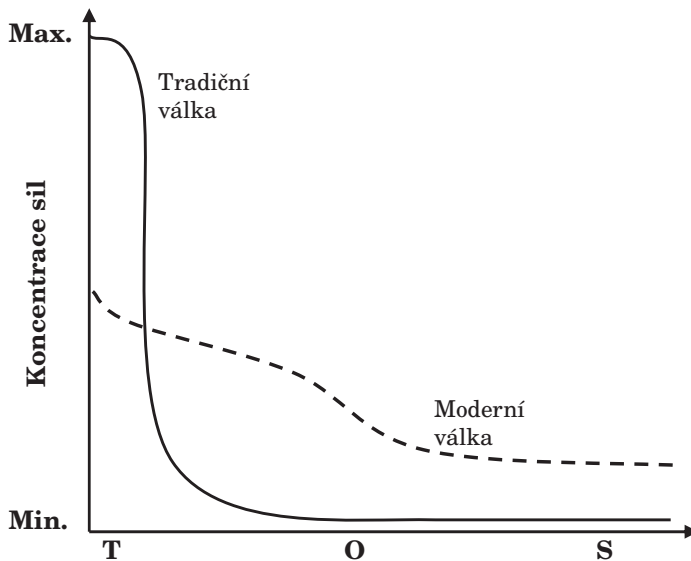
Než přikročíme ke zkoumání vztahu prostoru a války, je třeba definovat jednotlivé rádivostní úrovně průniku války a prostoru, tj. rovinu strategickou, rovinu operační a rovinu taktickou (obvyklé členění v literatuře vojenské i vědecké viz Rezniceňko a kol. 1987, Gray 1999, Evans 2004, Biddle 2007). Zatímco první rovina je úzce spjata s geopolitickými aktivitami států a také se systémovými charakteristikami (typ distribuce moci, výrobního způsobu apod.), druhá rovina se mnohem více přibližuje lidským aktivitám ve smyslu budování dopravní sítě, aglomeračních areálů atd. a konečně třetí rovina se přímo dotýká terénu, tj. kombinace antropogenních a fyzickogeografických faktorů.

Asi nejelegantnější definici strategie nabídl Gray (1999, s. 169): „strategie je produktem dialogu mezi politikou a vojenskou mocí“. Samotnou strategii obvykle dělíme na vysokou a nízkou (např. Biddle 2007, Gray 1999). Vysoká strategie se přímo dotýká politických záměrů státu a jeho (např.) ekonomických požadavků na zajištění surovin, či potřeby vyřešit bezpečnostně nepříznivou situaci. Nižší strategie se již přímo týká vojenských operací a snaží se o kombinaci dostupných vojenských prostředků k dosažení vojensko-politického cíle.

V kontrastu ke strategii stojí taktika. Právě na taktické úrovni se odehrává bitva či konkrétní akty fyzického násilí. Taktika se snaží vytvořit podmínky pro úspěšné naplnění strategických plánů. Taktika, jak ještě dále ukáží, je přímo spojena s terénem, neboť se v něm odehrává a o něj se také bojuje. Vztah mezi taktikou a strategií lze definovat tak, že ten, kdo neovládá taktiku, nemůže dokončit svůj strategický záměr a ten, kdo má špatnou strategii, nezužítkuje ani jednoznačnou taktickou převahu. Na tomto místě je třeba poznamenat, že zatímco taktika je primárně funkcí technologie a terénu (a samozřejmě schopností vojáků i velitelů), strategie je spíše funkcí relativní moci a geopolitické pozice. Zatímco principy taktiky se dramaticky proměňovaly spolu s technologickým rozvojem (srovnej taktická doporučení Clausewitze 2008 a Rezničenka a kol. 1987), principy strategie jsou výrazně stabilnější.

Mezi strategickou a taktickou rovinou se nalézá rovina operační. Tato rovina plní funkci spojnice mezi strategickými záměry a izolovanými taktickými událostmi (bitvami). Pokud jedna jediná bitva nestačí ke zničení protivníka, potom je potřeba propojit několik bitev v jednu kontinuální kampaň. Vzhledem k tomu, že taková kampaň bude trvat déle a bude zahrnovat větší geografické prostory než jediná bitva, stává se klíčovou otázkou na operační rovině otázka logistiky, ať již ve smyslu zásobování, či ve smyslu přesunu vojsk z jednoho prostoru nasazení na druhý. Fakt, že operační rovina byla ponechána až na konec, není náhodný. Zatímco strategie a taktika provází válčení celými dějinami, v případě operační úrovně se jedná o poměrně nedávnou inovaci (viz Evans 2004). Dokud většina států a tím pádem i jejich armád byla malá (např. antické městské státy), případně nedostatečně integrovaná (starověké říše), nebylo zapotřebí více než jedné či dvou velkých a rozhodujících bitev. Pokud již došlo k většímu počtu bitev, potom lze jednotlivé bitvy považovat za prostorově neprovázané (např. tažení Alexandra Makedonského či Hanibala).

V preindustriálních dobách nebylo možno protivníka rychle podmanit jinou cestou, než zničením jeho ozbrojené síly, čehož však šlo dosáhnout prostřednictvím jediné bitvy. Nicméně moderní státy se teritoriálně i populačně zvětšily tak, že je obvykle nelze porazit v jedné jediné bitvě. Extrémní odolnost moderních industriálních států dokumentuje východní fronta během let 1941–1945, kde ani obrovské lidské a materiální ztráty nevedly k rozpadu bojové morálky a válečného úsilí jedné z bojujících stran (viz Overy 1998). Na druhou stranu moderní armády závisí na kontinuálním zásobování do té míry, že jeho přerušení vede k rozpadu bojeschopnosti (naopak Hanibalova armáda mohla operovat i v odloučení na nepřátelském území). Podobně získání klíčových průmyslových center (v případě delší války) může ochromit válečné úsilí. V takové situaci se otázka velkých manévřů prostředky (či palbou) stává klíčovou pro propojení jednotlivých taktických událostí (bitev). Operační rovina tak v mnohém představuje vysoce amorfní strukturu, kde se řeší otázky propojení jednotlivých taktických událostí skrze poslušnost: 1. koncentrace sil, 2. jedna či více

Obr. 1 – Koncentrace vojsk ve vztahu k řádovostním úrovním. T – taktická, O – operační a S – strategická úroveň. Jedná se o idealizované křivky.

průlomová bitva, 3. exploatace (vytěžení taktického průlomu) a 4. postup za obrannou zónu nepřítel a následné rozložení jeho logistické a velící struktury (viz Biddle 2007).

Obecně lze tedy říci, že dochází ke komplexnímu a dynamickému propojování strategické a taktické roviny. Kde dříve existovala jasná dichotomie strategické–taktické, tam dnes nalézáme jemně strukturované kontinuum (idealizované hustoty sil na různých řádovostních úrovních ukazuje obrázek 1). Zároveň však musíme zdůraznit, že přechod od duality ke kontinuu nelze vnímat jako snížení významu strategické roviny. Naopak, jak uvádí Strachan (2005), byly to až napoleonské války, díky nimž definitivně vykrytalizoval pojem strategie. Do té doby totiž taktické vítězství přímo ovlivňovalo strategický a politický úspěch. Od dob napoleonských válek toto neplatí. Obecně lze říci, že kauzální vzdálenost mezi taktickým a strategickým úspěchem narostla.

Strategická rovina, křižovatka politiky a síly

Ve vztahu ke strategii si lze položit dvě základní otázky. 1. Představuje prostor jako fyzická vzdálenost stále bariéru pohybu? 2. Udržuje si teritorium stále strategický význam jakožto nezbytná základna moci? Zaměříme-li se na vzdálenost jako bariéru pohybu moci, lze říci, že prostor již není absolutní bariérou pohybu, neboť jakékoliv místo na Zemi je dostupné palbou i manévrem. Extrémním příkladem takové „dostupnosti“ jsou raketové zbraně a strategické letectvo. V tomto ohledu tedy prostor (resp. vzdálenost) již neposkytuje, tak jako dříve, možnost dokonalé izolace. Na druhou stranu však pouhá schopnost ničení na velké vzdálenosti nemaže efekt vzdálenosti ve vztahu k válce či mocenskému soupeření. Analýzy zabývající se strategickým bombardováním ukázaly na jeho

omezenou efektivitu (Pape 1996, Press 2001, Lake 2009). Ačkoliv je tedy možné provádět strategické bombardování na velké vzdálenosti, obvykle takové akce mají samy o sobě jen omezený dopad na vojenskou moc napadeného státu. Prostor je stále potřeba držet a nikoliv jen „kontrolovat“ (což je obecná lekce aplikovatelná i na taktické bombardování, viz Kober 2008).

Zdá se tedy, že ani strategické letecké a jaderné síly nejsou faktorem, který by eliminoval vliv vzdálenosti. Je-li však manévr palbou do značné míry nezávislý na vzdálenosti, potom manévr silami je stále vzdáleností a terénem omezován ve značné míře. Jak zdůrazňuje Mearsheimer (2001, s. 87–96) jen málokterá moderní válka byla vyhrána námořními operacemi, neboť přenos síly přes vodní masu je extrémně problematický. Nejvýraznější geografickou bariéru tak ale spoň v moderních dějinách představují velké vodní plochy. Obecně lze navázat na Mackindera (1904) a říci, že pokud je suchozemská doprava efektivnější než námořní, potom je projekce síly přes významné vodní masy krajně riziková, krom situací, kdy se střetávají soupeři disponující zcela odlišnými silami (např. USA a Grenada 1984), nebo když extra-regionální mocnost může využít území některých regionálních spojenců (Irak 1991 a 2003). Pokud bychom úvahu o roli vzdálenosti omezili na souš, museli bychom konstatovat, že význam prostoru je primárně dán poměrem dopravních schopností proti sobě stojících stran. V případě technologicky obdobně vyspělých protivníků zůstává geografie nepomenutelným faktorem. V současnosti se však již nejedná o absolutní, nýbrž pouze o relativní bariéru, která vytváří určité příležitosti ve vztahu k plánování vojenských operací.

V rovině nízké strategie lze z prostorového hlediska za nejzásadnější považovat schopnost bránit rozsáhlý prostor (blíže následující kapitola o taktice). Znamená to, že většina vyspělých států je schopna vykryt své jadrové oblasti. Lze říci, že pohyb útočníka je silně omezen jak díky zvýšené mobilitě sil, tak dosahu a účinnosti palby. Na rozdíl od dřívějších dob, kdy nebylo možné hájit rozlehlý prostor, tak dnes nebezpečí obvykle přichází pouze z těsné blízkosti. Prostorově vzdálený agresor musí učinit několik mezikroků, aby ohrozil vzdálený stát, pročez význam prostoru, či regionální ukotvenosti výrazně vzrostl. Dnes jsou paradoxně vojenské existenciální hrozby primárně koncentrovány do blízkého okolí určitého státu (viz Mearsheimer 2001, či Walt 1987), zatímco ve starověku přicházelo existenciální ohrožení z mnohdy geograficky extrémně vzdálených oblastí (Deudney 2007). Jak říká Deudney (2007, s. 166): „Celá města, státy a národy opakovaně zakusily vojenskou katastrofu od národů, s nimiž nejenom neměly styky, ale o kterých ani nikdy před tím neslyšely.“ Na rozdíl od tezí mnohých politických geografů (zejména Agnew 2009, O'Tuathail 1998, 2000) zdůrazňujících rozpad tradiční teritoriality, tvrdím, že prostor se v případě vojenství stal v průběhu 20. století mnohem více omezujícím faktorem, než jím kdy v minulosti byl.

Ještě zajímavější je situace týkající se teritoria jakožto základu moci státu. Radikální přístupy tvrdí, že teritorium v postmoderních podmínkách ztratilo nebo výrazně transformovalo svůj význam (O'Tuathail 1998, 1999, 2000, částečně i Agnew 2009). Jak budu dále argumentovat, teritorium zůstalo nezbytnou mocenskou základnou státu, ačkoliv v historické perspektivě došlo k jedné zásadní změně. Teritorium vskutku stále zůstává nezbytnou základnou, z níž stát získává materiální a lidské zdroje pro potřeby obrany a rozvoje (tento bod zdůrazňuje Mearsheimer 2001, Glaser 2010 ad.). Právě schopnost extrakce patří

bezesporu k jednomu z nejvýraznějších determinantů úspěchu v mocenském soupeření (viz Taliaferro 2006). Nepřekvapí, že vysoké extraktivní schopnosti vykazovaly v průběhu dějin státy s hegemonickými ambicemi jako Asýrie (Kaufman, Wohlforth 2007), Řím (Deudney 2007) či stát Qin (Chin; Tin-Bor Hui 2005). V moderních dějinách enormní extraktivní úsilí vykazovala např. Napoleonova Francie, císařské Německo, či SSSR. Za dvě hlavní dimenze extraktivního úsilí lze považovat 1. zdaňování a 2. vojenskou mobilizaci populace. Obě tyto složky extraktivního úsilí představují administrativní problém a navíc vyvolávají nesouhlasné reakce obyvatelstva, a to jak u elit obávajících se o své výsadní postavení a majetek, tak u nižších vrstev, které obvykle požadují výraznější politickou participaci v systému. Ten od nich žádá oběti ekonomické i na životě. V tomto ohledu není výrazného rozdílu mezi státy antickými a moderními.

Zásadní rozdíl však spočívá ve výrobním způsobu, který výrazně proměňuje možnosti extraktivních schopností. Tradiční zemědělské společnosti byly zatíženy omezenými možnostmi ekonomického růstu v daném území. Jediný způsob jak výrazně zvýšit bohatství, počet obyvatel a tím i extraktivní základnu státu představovala expanze. Pokud tedy stát měl v úmyslu zvětšit svou moc a tím i naději na přežití, byl nucen expandovat (Gilpin 1981). Proto se antické (evropské i neevropské) multipolární systémy vyznačovaly enormní mírou konfliktnosti (Hanson 1988, Tin-Bor Hui 2005, Eckstein 2006). Problémem antické expanze však bylo, že po určité době převážily náklady na udržování impéria (v důsledku rozšíření hranic) nad novými zdroji získanými expanzí (Gilpin 1981). Další problém vyvstával z neschopnosti zajistit dlouhodobou politickou participaci a související vojenskou mobilizaci společnosti žijící na velké ploše. Impéria postupně přecházela od miličních armád k profesionálním či žoldněřským, čímž však ztrácela část své moci. Říše se dostávaly pod tlak periferních společností, které stále ještě dokázaly mobilizovat velkou část své populace pro vojenské akce. Jelikož zemědělské společnosti nedokázaly vygenerovat technologické inovace a dlouhodobý ekonomický růst v uzavřených hranicích (viz i Deudney 2007, s. 164), prostá početní převaha nepřátel na hranicích impéria nakonec hrála v dlouhodobém pohledu klíčovou úlohu. Ve výsledku tak docházelo k cyklu zrodu, zrání a úpadku impérií (Gilpin 1981).

Naopak moderní národní státy operují v odlišném technologicko-ekonomickém prostředí, které přispívá ke stabilizaci systému. Současný ekonomický systém je charakteristický dlouhodobým ekonomickým růstem, který nezávisí na zvětšení teritoria. Za situace, kdy poměr HDP na obyvatele mezi státy chudými a bohatými dosahuje přinejmenším poměrů 1:10 až 1:30, se stává ekonomická výkonnost základem silného státu. Samotné území, jakkoliv stále zůstává nezbytným prvkem pro mobilizaci zdrojů státu, již není prvkem dostatečným, tak jako před průmyslovou revolucí. Naopak schopnost vyprodukovat bohatství a schopnost jej zmobilizovat představuje klíč k úspěchu v moderním světě. Druhý faktor, který upravuje význam teritoria a jeho mocenskou využitelnost, lze vidět v nacionalismu. Tento do značné míry moderní fenomén vede k propojení elit a populace na konkrétním území, přičemž toto území je bráno jako nedělitelné. Zde leží jeden z důvodů, proč se moderní národy nechtějí podrobit okupaci a v případě ztráty části svého území se snaží o jeho zpětné získání. Fakticky tak je třeba obvykle porazit celý stát (blíže Mearsheimer 1983). Na jedné straně tak není lehké efektivně přičlenit nové území ke státu a na druhou stranu uvedené vede k vyšším cenám za válku. V této situaci se

sklon k válce o periferní území částečně snižuje. Teritorium tedy stále zůstává nezbytnou podmínkou státnosti a předmětem strategických úvah, nicméně již neplatí přímá úměra čím větší území, tím větší moc.

Prostor tedy ztratil význam absolutní bariéry, avšak stále působí jako faktor, který výrazně omezuje možnosti projekce síly v relativním pohledu. Paradoxně, v důsledku zvýšení mobility a palebné efektivity získaly státy schopnost ubránit své jádrové oblasti, což přispělo ke stabilizaci mezinárodní situace. Navíc přechod od zemědělských společností k průmyslovým společnostem opírajícím svou sílu o inovace vedl k poklesu významu teritoria. To samozřejmě zůstává nezbytnou základnou, z níž státy čerpají svou moc, na druhou stranu již nepředstavuje dostačující zdroj moci, čímž se významně snížila motivace k válce.

Taktická úroveň

Taktická úroveň bývá ztotožňována s válkou obecně, ačkoliv se ve skutečnosti jedná až o finalizaci širšího politického a vojenského úsilí. Zjednodušeně řečeno, na taktické úrovni dochází k rozhodujícímu střetnutí (bitvě), kde se koncentrují prostředky fyzického ničení ve snaze o dosažení strategického cíle. Taktická úroveň prošla mnohem výraznější proměnou než strategická úroveň, neboť hlavní proměnné zde zahrnují přímou interakci prostoru (terénu) a technologie. Na taktické úrovni lze pozorovat několik historických zlomů, které by bylo možné pojmenovat jako: 1. „singularizace bitvy“ spočívající v koncentraci nepřátelských vojsk na velmi malém území, která svého vrcholu dosáhla v antickém Řecku, 2. „linearizace bitvy“, tedy výrazné roztažení a zároveň zeštíhlení bojových sestav v důsledku využití palných zbraní, odehrávající se v době 17. a 18. století a finálně 3. „disperzní etapa“ (od počátku 20. století) reagující na prodloužený doštel a přesnost palby rozptýlením vojsk po bojišti.

Převládající způsob boje tradičních společností nedisponujících složitějšími politickými a ekonomickými institucemi na sebe obvykle bral podobu málo intenzivního, silně ritualizovaného střetu neorganizovaných skupin, kde hlavním cílem bylo na jedné straně demonstrovat statečnost bojovníka a na druhé straně přežít (viz Keegan 2004). Nicméně spolu s rozvojem lidských společností došlo i k rozvoji vojenství. Postupně ve snaze o zvýšení efektivity docházelo k výraznější organizaci jednotlivců. Taktikou, která toto umožňovala, byla koncentrace bojovníků do těsných útvarů (singularizace). Jako vrchol této „singularizační“ proměny lze označit antické Řecko (7.–5. století př. n. l.). Právě zde se koncept rozhodující bitvy ujal v její krystalické podobě (Hanson 1988). Klasickou řeckou bitvu lze označit za extrémně krátký, na velmi malé území koncentrovaný střet dvou těsných geometrických formací. Do značné míry zde chyběl manévr na taktické úrovni. Obě strany musely akceptovat místo pro bitvu a tak snaha o krytí terénem byla zřídkavá (viz Hanson 1988). Tendence k zahuštění prostoru vyplývala ze dvou faktorů: 1. malá „palebná“ síla tehdejších vojsk umožňovala velkou koncentraci sil a 2. pouze kumulace živé síly umožňovala rozvrátit šik nepřátel. Zjednodušeně řečeno, kdo vydržel ve formaci a dokázal působit hybnou silou na protivníka, měl velkou šanci vyhrát. Nutno dodat, že charakter řecké bitvy byl částečně sociálním konstruktem, neboť nenalzáme snahu o obkličující manévry, o využití bočních úderů jízdou apod. (Hanson 1988). Soupeřící strany evidentně sdílely určitou představu

„správné“ bitvy. Nicméně tato idealizovaná forma válčení začala mizet již v době peloponéské války. Spolu s do té doby nepoznanou intenzitou bojů docházelo k prolamování pravidel počínaje rozsáhlým pleněním nepřátelského území, konče u využití jízdy a lehké pěchoty (blíže Hanson 2006). Řecká semknutá formace byla umožněna mimořádně omezenou účinností a dosahem palby. Díky tomu tak mohly antické formace na velmi malém území (řádově tisíce až statisíce metrů čtverečních) koncentrovat obrovský počet mužů (od stovek po desetitisíce), aniž by hrozilo jejich okamžité zničení palbou. Na druhou stranu jejich schopnost držet rozlehlejší prostor byla překvapivě malá. I proto tehdejší bitvy vyžadovaly „oboustranný souhlas“ velitelů k bitvě. V této epoše také nacházíme jasný kontrast mezi bojištěm a zázemím. Zatímco taktická rovina se vyznačovala enormní koncentrací sil, strategická rovina zela prázdnotou.

Druhým výrazným momentem ve vztahu k vojenskému využití prostoru byla linearizace bitvy v době 16.–19. století. Organizace bitvy zde vznikala ze dvou dlouhých ale nepříliš hlubokých linií členěných do menších obdélníkových formací. Hlavním cílem těchto formací bylo vyprodukovat palebnou převahu následně zužitkovanou ztečí. Hluboké formace do značné míry ztratily smysl a zároveň se výrazněji rozvinula snaha manévrovat na bojišti. Stále však platí, že koncentrace sil na bojišti zůstala enormní ve srovnání se zázemím. Bitva stále zůstává prostorově omezenou událostí. Ačkoliv dělostřelectvo v tomto období hrálo spíše sekundární úlohu (zejména díky omezené manévrovatelnosti), přinejmenším omezilo význam bodových opevnění, která se rychle stala dlouhodobě nehájitelná.

Dle Biddleho (2004) lze zrod moderní (disperzní) etapy vojenství vidět v německé ofenzivě na západní frontě v r. 1918. Německá vojska tehdy uplatnila taktiku malých úderných oddílů, které využívaly terénu a palebného krytí dělostřelectva a prolamovaly nepřátelskou linii (zákopy) v klíčových bodech za použití automatických zbraní. Tato taktika se odlišovala od předchozích tím, že zdůrazňovala roli terénu jak v obraně, tak v útoku. Manévr přestal být pouhým geometrickým prvkem a fakticky začal kopírovat hlavní krajinné prvky umožňující krytí. Navíc autonomní manévr již nebyl omezen jen na velké útvary, nýbrž stal se dennodenní součástí života i těch nejmenších jednotek. Díky přesné dělostřelecké palbě se jakákoliv výraznější kumulace techniky a osob v nechráněných pozicích stala extrémně rizikovou. Místo statické obrany se stále více zdůrazňuje obrana pružná využívající manévr uvnitř obranného pásma, protiútok z druhého sledu a pokud možno i hluboké členění obrany (Biddle 2004, Nikitin 1987, Rezničenko a kol. 1987 ad.). Klíčovou implikací je 1. neschopnost dlouhodobě udržet linii (či bod), ale schopnost udržet prostor a 2. enormní rozptýlení sil (viz Biddle 2004). Rozptýlení sil dospělo do bodu, kdy např. obranný rajón rotý Bundeswehru v 80. letech 20. století (cca 100–150 osob) činil až 1,5×2 km a praporu (cca 600–800 osob) až 4×5 km (Nikitin 1987).

V literatuře se často zmiňuje přesně naváděná munice a informační nadvláda jako faktor, který změnil moderní styl válčení (Krepinevich 1994). Jako příklad bylo uváděno bezprecedentní vítězství spojenců v Perském zálivu (1991). Následné analýzy však ukázaly, že dopad technologické převahy a letecké nadvlády byl extrémně nadsazen (viz Biddle 1997, Press 2001).⁴ Operace v Kosovu (1999) a Libanonu (2006) přinesly dvě zajímavá zjištění. Za prvé, ve

⁴ Zásadní faktor iráckého diletantství stoupenci technologické revoluce pominuli.

složitým a zalesněným terénu (kosovský příklad) má letecká nadvláda velmi omezený dopad na bojeschopnost protivníkových pozemních sil (viz Posen 2000). Za druhé, libanonský případ ukázal, jak efektivní může být uplatnění prvků klasické konvenční taktiky (snaha držet prostor, protiútok po ztrátě pozic, organizace palby, využívání terénu atd.) relativně slabým Hizballahem i proti silnějšímu a technologicky nadřazenému protivníkovi, jakým byl Izrael (Biddle, Friedman 2008). Zjevně ani nejmodernější zbraně nedokáží zvrátit význam prostoru a bariér, které vytváří. Biddelova (2004) studie dokonce ukazuje, že se rychlost útočného postupu výrazně snižuje, pokud obránce i útočník aplikují moderní taktiku, tj. rozptýlené bojové sestavy využívající terénu a pokud zároveň disponují nejmodernějšími zbranovými systémy. Je tedy třeba odmítnout tezi o radikální transformaci vojenství v post-bipolární éře.

Lze se tázat, nakolik zásadní převrat znamenají taktické jaderné zbraně (jaderné dělostřelecké granáty ap.). Šlo by argumentovat, že možnost manévru palbou na velké vzdálenosti s mimořádným účinkem musí negovat význam prostoru. Určitou odpověď na tuto otázku poskytly britské poválečné kontrafaktuální studie německého útoku na Francii z května 1940 (blíže Kirby, Goodwin 2008). Jak se ukázalo, taktické jaderné zbraně mohou zvrátit nepříznivou situaci, ale obvykle jen za určitých okolností. Použití taktických jaderných zbraní na straně obránce je neefektivnější při využití přírodních překážek, které jednak jasně oddělují bojující strany (např. řeky) a za druhé nutí útočníka ke kumulaci sil (např. při pokusu o překonání vodního toku). Jak uvedená studie konstatuje, využití taktických jaderných zbraní na vhodném místě a ve vhodný okamžik by dokázalo zvrátit situaci. Nicméně jejich použití na jiných místech, či se zpožděním by sice změnilo poměr ztrát, ale ne již celkový výsledek. Je zajímavé, že z pohledu útočníka se využití taktických jaderných zbraní více koncentruje na umlčení jaderných kapacit obránce (jejich umístění není zdaleka tak významné). Zdá se tedy, že taktické jaderné zbraně samy o sobě nepředstavují faktor, který by eliminoval vliv prostoru a terénu. Možnost využití taktických jaderných zbraní zejména nutí k ještě důslednějšímu rozptýlení sil, maximálnímu využití krytí a ke snaze neposkytnout nepříteli lákavý cíl koncentrací sil (Rezničenko a kol. 1987, Nikitin 1987 aj.).

Oproti laickému názoru se ukazuje, že technologický rozvoj paradoxně zvyšuje význam prostoru a terénu. Kontraintuitivně tak až moderní technologie donutila respektovat geografii i na nejnižší, tedy taktické úrovni. Moderní taktika, která definitivně vykrytalizovala v průběhu první světové války, musí být proto vnímána jako fenomén neoddělitelně spjatý s (fyzickou) geografii.

Proměny války a její implikace

Změny ve vztahu prostoru a války (souhrnně tabulka 1) vedou k několika implikacím ve vztahu k širší společnosti. Za prvé, válka v důsledku přechodu k industriální společnosti přestala fungovat jako nástroj ekonomického obohacení, což snížilo sklon k jejímu vedení (alespoň v případech vyspělých zemí). Na druhou stranu válka či její hrozba stále může fungovat jako nástroj pro dosažení politických cílů, protože zůstává významným fenoménem. Jelikož síla moderních států primárně závisí na ekonomickém rozvoji státu a schopnostech získávat ekonomické a lidské zdroje z teritoria, vyplývá, že státy mezi sebou

Tab. 1 – Proměny války ve vztahu k prostoru

	Pre-moderní* válka	Moderní válka
Význam války	Politický: přežití, eliminace protivníků Ekonomický	Politický: přežití, eliminace protivníků
Hrozby	Slabě regionalizované	Silně regionalizované
Strategické vs. taktické	Jasně separované, ale kauzálně těsně spojené	Kontinuální přechod – vznik operační úrovně, kauzální vazba oslabená
Koncentrace a disperze sil	Enormní koncentrace na taktické úrovni – bodová bitva	Disperze sil na taktické úrovni – koncentrace na operační úrovni (šachovnice)
Bod vs. prostor	Lze držet bod, ale ne prostor	Lze držet prostor, ale ne bod
Význam krytí (terénu)	Malý	Enormní
Manévr vs. palba	Dominuje manévr	Palba převažuje nad manévrem
Kdo manévruje	Jen velká uskupení	Každá jednotka

* Sloupce pre-moderní a moderní je třeba vnímat jako ideální typy. Pre-moderní válka v čisté podobě spadá nejpozději do 16.–17. století. Moderní válka pak zahrnuje války posledních 100 let.

soupeří jak ve snaze o ekonomický rozvoj, tak ve snaze o zvýšení extraktivních schopností. Tyto snahy na sebe berou podobu řady opatření na první pohled nesouvisejících s vojenstvím. Patří sem rozvoj národních ekonomik, dopravní sítě, administrativních orgánů, zefektivnění daňového výběru, zavádění povinné vojenské služby, jakož i snaha o zajištění podpory nižších vrstev společnosti skrze sociální programy.

Z politicko-geografického hlediska se nejvýrazněji projevil přechod od schopnosti bránit bod k schopnosti bránit prostor, který lze považovat za důsledek převážení možností manévru palbou nad manévrem silami. Tato změna vedla k (1) zániku městských států, neboť ty se staly díky malé hloubce území vojensky nehájitelnými a (2) ke zvýšení významu hranic a regionální ukotvenosti bezpečnostních hrozeb obecně. Zatímco první proces vedl k tlaku na zvětšování států, druhý proces tyto státy bezpečnostně uzavíral do regionů, které jsou od sebe výrazně odděleny. Separaci regionů způsobují jednak velké vodní plochy, ale také přítomnost „periferních“ mocností (např. Rusko ve vztahu k Evropě), které díky své síle fakticky uzavírají přístup do bezpečnostního regionu. Ve výsledku tak vznikly větší vnitřně integrované národní státy, které jsou však bezpečnostně více regionálně ukotveny, než jejich předchůdci.

Ve vztahu ke společnosti vytváří výrazné implikace kombinace dekoncentrace vojsk na bojišti a přechodu k taktice, kdy samostatně manévrují i velmi malé jednotky. V obou případech se jedná o reakci na zvýšenou účinnost manévru palbou. Za této situace, zejména při uplatnění (pruského) decentralizovaného řízení (blíže Shamir 2010), je potřeba vysoké úrovně sociálního kapitálu ve smyslu vzdělání, iniciativnosti, schopnosti originálně řešit komplexní problémy a především vysoké míry vzájemné důvěry na vertikální linii státník – velitel – voják

(viz Biddle 2004; Biddle, Zirckle 1996). Z toho vyplývá, že společnosti neschopné vybudovat výše uvedené prvky budou vojensky selhávat. Vlády, které nemají významnou podporu obyvatelstva, jsou z dlouhodobého pohledu odsouzeny do role vojensky druhořadých mocností. Diktátorské režimy si sice mohou koupit sofistikované zbraně, ale nejsou ochotny vytvořit armády schopné využít jejich potenciálu. Tento bod ukazuje na problematičnost kriticko-geopolitického přeceňování role technologie a jejího šíření (viz O'Tuathail 1999 a 2000). Druhou významnou implikací dekoncentrace vojsk a tím i rozostření hranice mezi zázemím a bojištěm je neodvratitelný růst ztrát na straně civilistů. I přes snahu omezit násilí vůči civilistům, se válka dotýká relativně stále většího počtu lidí, bez ohledu na to, že časté tvrzení o 90 % mrtvých civilistů v moderních konfliktech lze považovat za přehnané (blíže Roberts 2010).

Závěr

Jak jsem se pokusil ukázat, válka a její hrozba formovala národní státy, stále nejvýznamnější aktéry mezinárodní politiky. Vliv války se projevil na formování nacionalismu, byrokratických praktik, ale i sociálních systémů vyspělých států. Rozhodně tedy nelze válku vnímat jako izolovaný společenský fenomén. A proto geografické opomíjení (neo)pozitivistického, popřípadě vědecko-realistického výzkumu války lze považovat za neopodstatněné.

Ve vztahu k druhému cíli článku, tj. otázce vztahu prostoru a války, lze obecně tvrdit, že nedošlo k výraznému poklesu významu prostoru, spíše naopak. Na strategické úrovni lze říci, že význam prostoru prošel jen omezenou změnou, neboť teritorium stále představuje základ moci státu, nicméně schopnost ekonomického rozvoje moderních (post)industriálních společností omezila nutnost rozšiřování teritoriální základny ve snaze o navýšení moci. Ve sféře nižší strategie musí být zdůrazněn fakt, že prostor ve skutečnosti zvýšil svůj význam. Logistická náročnost moderních armád umožňuje jen omezený rozsah pohybu bez vybudování podpůrné logistické sítě. Růst palebné síly a taktické mobility umožnil vykrýt velkou část hraničních prostorů. Je tedy téměř nemožné bez odporu proniknout do hloubi protivníkovy teritoria. To samozřejmě omezuje i strategické manévry silami vzhledem k teoretickým možnostem dnešní dopravy. Paradoxním výsledkem modernizace (jak transportu, tak palby) se stal růst významu prostoru a regionálního ukotvení existenciálních hrozeb obecně. Tento postřeh odporuje současnému přesvědčení politikých geografů o překonání teritoriálního ukotvení hrozeb v důsledku širokých technologických a společensko politických změn v posledním století (O'Tuathail 1999, 2000; Agnew 2009 apod.).⁵

Na taktické úrovni lze pozorovat mnohem větší množství změn. Za prvé došlo k několika historickým revolucím ve využití prostoru. Tyto změny byly primárně tažené vývojem technologie, tj. primárně prodloužením a zpřesněním palby a dále rozvojem taktické mobility. Překvapivým zjištěním se zdá být, že vliv prostoru a terénu na této úrovni soustavně vzrůstá. Moderní taktika,

⁵ Pro korektnost dodám, že většina politických geografů tuto tezi opírá o změny v ekonomické, politické a sociální rovině. Vojenskou rovinu buď přehlížejí, či výrazně deformují přílišným důrazem na technologickou podmíněnost vojenství.

kteřou začala uplatňovat až armáda císařského Německa při ofenzivě v roce 1918, staví právě na maximálním využití terénu. Ohromný nárůst palebné síly fakticky vedl k nutnosti rozptýlit síly a pokusit se využít terénu jako krycího prostředku. I na taktické úrovni tedy geografie má své místo a zřejmě více, než kdy dříve. Zjevně se tedy pod vlivem technologické revoluce 20. století prozatím nedostavil konec geografie (jakožto vzdálenosti a terénu). I proto tradiční geopolitické studium nelze jednoduše hodit do „archivu“ zastaralých přístupů, jak si myslí O'Tuathail (1999), či Megoran (2010).

Otázkou na závěr zůstává, na co by se měli soustředit geografové zkoumající válku. Vidím tři základní témata. První se týká vztahu války a státu. Geografie bohužel prováhala možnost včasného vstupu do této problematiky, a proto bude mít velmi těžkou pozici, chce-li ostatním disciplínám konkurovat. Stát však zůstává natolik významným aktérem prostředí mezinárodního, ale i vnitrostátního, že jeho studium nemůže být ponecháno pouze kritickým přístupům. Druhé velké téma vidím v rozpracování zde jen stručně načrtnuté spojitosti mezi vojenskými řádovostními úrovněmi v historické perspektivě. Řešení této problematiky se pak může stát jedním z odrazových můstků pro formulování neoklasické geopolitické teorie. Třetí téma pak pokrývá taktickou rovinu, tedy primárně otázky vztahů technologie, prostoru a lidského faktoru v bojové činnosti. Oživení zájmu o výše zmíněná témata by mimo jiné umožnilo aktivně a v případě potřeby i jasně kriticky vstupovat do veřejné debaty stran zahraniční, vojenské a bezpečnostní politiky.

Literatura:

- ACEMOGLU, D., ROBINSON, J. (2000): Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality, and Growth in Historical Perspective. *The Quarterly Journal of Economics*, 115, č. 4, s. 1167–1199.
- AGNEW, J. (2009): *Globalization and Sovereignty*. Rowman & Littlefield, Plymouth, 231 s.
- ANDRESKI, S. (1954): *Military Organization and Society*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 238 s.
- ATZILI, B. (2006): When Good Fences Make Bad Neighbors: Fixed Borders, State Weakness, and International Conflict. *International Security*, 31, č. 3, s. 139–173.
- BIDDLE, S., FRIEDMAN, J. (2008): The 2006 Lebanon Campaign and the Future of Warfare: Implications for Army and Defense Policy. *United States Army War College*, Carlisle, 90 s.
- BIDDLE, S. (2007): Strategy in War, *Political Science & Politics*. 40, č. 3, s. 461–456.
- BIDDLE, S. (2004): *Military Power, Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton University Press, Princeton, 337 s.
- BIDDLE, S. (1997): Victory misunderstood, What the Gulf War tells us about the future of conflict. *International Security*, 21, č. 2, s. 139–179.
- BIDDLE, S., ZIRCKLE, R. (1996): Technology, Civil-Military Relations, and War-fare in the Developing World. *Journal of Strategic Studies*, 19, č. 2, s. 171–212.
- BUHAUG, H., ROD, K. (2006): Local Determinants of African Civil Wars, 1970–2001. *Political Geography*, 25, č. 3, s. 315–335.
- CEDERMAN, L., WARREN, C., SORNETTE, D. (2011): Testing Clausewitz: Nationalism, Mass Mobilization, and the Severity of War. *International Organization*, 65, č. 4, s. 605–638.
- CLAUSEWITZ, C. (2008): *O válce*. Academia, Praha, 749 s.
- DESCH, M. (1996): War and Strong States, Peace and Weak States? *International Organization*. 50, č. 2, s. 237–268.
- DEUDNEY, D. (2007): A Republic for Expansion: The Roman Constitution and Empire and Balance-of-Power Theory. In: Kaufman, S., Little R., Wohlforth, W. (eds.): *The Balance of Power in World History*, Palgrave, New York, s. 148–175.

- ECKSTEIN, A. (2006): *Mediterranean Anarchy, Interstate War, and the Rise of Rome*. University of California Press, Berkeley, 394 s.
- EVANS, M. (2004): *Continental School of Strategy*. Land Warfare Studies Centre, Study paper no. 305, Canberra, 173 s.
- FLINT, C. ed. (2005): *The Geography of War and Peace*. Oxford University Press, New York, 462 s.
- FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, Praha, 379 s.
- GILPIN, R. (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 272 s.
- GIDDENS, A. (1985): *Nation-State and Violence*. Polity Press, Cambridge, 399 s.
- GLASER, C. (2010): *Rational Theory of International Politics*. Princeton University Press, Princeton, 328 s.
- GRAY, C. (1999): *Inescapable Geography*. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 161–178.
- GREGORY, D., PRED, A. eds. (2006): *Violent Geographies: Fear, Terror, and Political Violence*. Routledge, New York, 400 s.
- GRUNDY-WAR, C. (2011): *Pacific Geographies and the Politics of Buddhist Peace Activism*. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 190–192.
- HANSON, V. (1988): *The Western Way of War*. University of California Press, Berkeley, 320 s.
- HANSON, V. (2006): *A War Like No Other: How the Athenians and Spartans Fought the Peloponnesian War*. Random House, New York, 416 s.
- HERBST, J. (1990): *War and the State in Africa*. *International Security*, 14, č. 4, s. 117–139.
- HERBST, J. (2000): *States and Power in Africa*. Princeton University Press, Princeton, 248 s.
- HOWARD (1997): *Válka v evropské historii*. Barrister & Principal, Brno, 153 s.
- KAUFMAN, S., WOHLFORTH, W. (2007): *Balancing and Balancing Failure in Biblical Times: Assyria and the Ancient Middle Eastern System, 900–600 BCE*. In: Kaufman, S., Little R., Wohlforth, W. (eds.): *The Balance of Power in World History*, Palgrave, New York, s. 47–70.
- KEEGAN, J. (2004): *Historie válečnictví*. Beta, Praha, 364 s.
- KIRBY, M., GOODWIN, M. (2008): *Operational Research as Counterfactual History: A Retrospective Analysis of the Use of Battlefield Nuclear Weapons in the German Invasion of France and Flanders, May–June 1940*. *Journal of Strategic Studies*, 31, č. 4, s. 633–660.
- KOBER, A. (2008): *The Israel Defense Forces in the Second Lebanon War: Why the Poor Performance?* *Journal of Strategic Studies*, 31, č. 1, s. 3–40.
- KOFRONĚ, J. (2011): *Vojenská moc a její globální distribuce po konci studené války*. *Geografie*, 116, č. 3, s. 256–275.
- KREPINEVICH, A. (1994): *Cavalry to Computer; the Pattern of Military Revolutions*. *The National Interest*, 37, fall 1994, s. 30–42.
- LAKE, D. (2009): *The Limits of Coercive Airpower: NATO's "Victory" in Kosovo Revisited*. *International Security*, 34, č. 1, s. 83–112.
- LAYNE, C. (2006): *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Cornell University Press, Ithaca, 304 s.
- LEMKE, D. (2004): *Regions of war and peace*. Cambridge University Press, Cambridge, 235 s.
- MACKINDER, H. (1904): *The geographical pivot of history*. *The Geographical Journal*, 23, s. 421–437.
- MANDELBAUM, M. (1998): *Is Major War Obsolete?* *Survival*, 40, č. 4, s. 20–38.
- MEARSHEIMER, J. (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. Norton & company, New York, 555 s.
- MEARSHEIMER, J. (1983): *Conventional Deterrence*. Cornell University Press, New York, 296 s.
- MEGORAN, N. (2010): *Neoclassical Geopolitics*. *Political Geography*, 29, č. 4, s. 187–189.
- MEGORAN, N. (2011): *War and peace? An agenda for peace research and practice in geography*. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 178–189.
- MESQUITA DE, B. et al. (2003): *Logic of Political Survival*. MIT Press, Cambridge, 550 s.
- NIKITIN, N. (1987): *Jednotky cizích armád v boji. Naše vojsko*, Praha, 192 s.
- OBINGER, H., SCHMITT, C. (2011): *Guns and Butter, Regime Competition and the Welfare State During the Cold War*. *World Politics*, 63, č. 2, s. 246–270.
- OGILVIE-WHITE, T., SANTORO, D. (2011): *Disarmament and Non-proliferation: Towards More Realistic Bargains*. *Survival*, 53, č. 3, s. 101–118.

- O'LOUGHLIN, J., WUSTEN VAN, H. (1993): The Political Geography of War and Peace 1890–1991. In: Taylor, P. (ed): The Political Geography of the Twentieth Century. Belhaven Press, London, s. 63–113.
- O'TUATHAIL, G. (1998): Deterritorialized Threats and Global Dangers: Geopolitics, Risk Society and Reflexive Modernization. *Geopolitics*, 3, č. 1, s. 17–31.
- O'TUATHAIL, G. (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 107–124.
- O'TUATHAIL, G. (2000): The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security into the Twenty First Century. *Annals of the Association of American Geographers*, 90, č. 1, s. 166–178.
- OVERY, R. (1998): *Russia's War*. Penguin, New York, 432 s.
- PAPE, R. (1996): *Bombing to Win*. Cornell University Press, 366 s.
- POSEN, B. (1993): Nationalism, the Mass Army, and Military Power. *International Security*, 18, č. 2, s. 80–124.
- POSEN, B. (2000): The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy. *International Security*, 24, č. 4, s. 39–84.
- PRESS, D. (2001): The Myth of Air Power in the Persian Gulf War and the Future of Warfare. *International Security*, 26, č. 2, s. 5–44.
- RAMADAN, A. (2011): Hospitality and Postnational Peace. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 195–196.
- ROBERTS, A. (2010): Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians? *Survival*, 52, č. 3, s. 115–136.
- RESENDE-SANTOS, (2007): *Neorealism, States, and the Modern Mass Army*. Cambridge University Press, Cambridge, 332 s.
- REZNIČENKO, V. a kol. (1987): *Taktika. Naše vojsko*, Praha, 266 s.
- RIPSMAN, N., PAUL, T. (2010): *Globalization and the National Security State*. OUP, New York, 296 s.
- SHAMIR, E. (2010): The Long and Winding Road: The US Army Managerial Approach to Command and the Adoption of Mission Command (Auftragstaktik). *The Journal of Strategic Studies*, 33, č. 5, s. 645–672.
- SHEVE, D., STASAVAGE, D. (2010): Conscription of Wealth. *International Organization*, 64, č. 4, s. 529–561.
- STRACHAN, H. (2005): The Lost Meaning of Strategy. *Survival*, 47, č. 3, s. 33–54.
- TALIAFERRO, J. (2006): State Building for Future War: Neoclassical Realism and the Resource Extractive State. *Security Studies*, 15, č. 3, s. 464–495.
- TAYLOR, B., BOTEVA, R. (2008): Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10, s. 27–56.
- TAYLOR, M. (2012): Toward an International Relations Theory of National Innovation Rates. *Security Studies*, 21, č. 1, s. 113–152.
- TILLY, C. (1985): War Making and State Making as Organized Crime, In: Evans, P., Ruescheymer, D., Skocpol, T. (eds.): *Bringing the State Back in*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 169–187.
- TIN-BOR HUI, V. (2005): *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 294 s.
- THIES, C. (2005): War, Rivalry, and State Building in Latin America. *American Journal of Political Science*, 49, č. 3, s. 451–465.
- THIES, C. (2009): National Design and State Building in Sub-Saharan Africa. *World Politics*, 61, č. 4, s. 623–669.
- TOMEŠ, J. (2007): Války po rozpadu bipolárního světa – tendence a příčiny. In: Tomeš, J., Festa, D., Novotný, J. a kol. *Konflikt světů a svět konfliktů: Štřety idejí a zájmů v současném světě*. P3K, Praha, s. 77–124.
- WALT, S. (1987): *Origins of Alliances*. Cornell University Press, Ithaca, 321 s.
- WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. Adison Wesley, Reading MA, 252 s.
- YEUNG, H. (1998): Capital, state and space: contesting the borderless world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 23, č. 3, s. 291–309.

Summary

SPACE AND WAR, CONSTANTS AND CHANGE FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

The primary objective of this article is to discuss the role of space in warfare throughout history. Firstly, it is argued, that geography as a discipline has neglected positive research on the topic. When geographers focus on war, they tend to adopt critical position, leaving a large body of questions unresolved. War is not an isolated act, rather it is an important event, which has profound impact on broader society. War has shaped the modern state and its bureaucratic practices. Among other things, war has paved the way to the social state and nationalism. If we compare states, which were formed in an environment full of external threats (modern Europe) with those formed in the absence of such threats (postcolonial states of sub-Saharan Africa), the striking weaknesses of the latter are apparent. On the one hand, war brings extreme suffering; however, on the other hand, war produces incentive for administrative innovation and can alleviate the exploitation of a citizenry.

In any attempt to conceptualize the relationship between war and space, it is a good strategy to employ a traditional military division to strategic, operational and tactical levels. The strategic level relates to political aims. Strategy is an ever-present component of war; however, there are aspects of strategy that have changed significantly through the course of history. Mainly, territorial gain is no longer a necessary condition for economic (and subsequently military) growth, because of the possibility of rapid economic growth within a territory. This change has reduced the economic reasons for war. On the other hand, it cannot be said that strategy is no longer determined, or at least influenced, by geography. Large masses of water and long distances continue to present major obstacles for military actions. Nonetheless, it is important to note that, at present, these obstacles are only relative in nature. At the other end of the scale lies the tactical level, which can be described as the actual execution of military aims. Many claim that geography has lost its significance due to precision guided munitions and developments in information and command technology. However, theoretical and empirical research reminds us that such a conclusion would be premature. Remarkably, the role of the geography and terrain has increased dramatically at the tactical level. The increasing range, accuracy and lethality of modern weapons have led to the adoption of tactics based on dispersion and careful exploitation of terrain. The emergence of the operational level, situated between the tactical and strategic levels, is a relatively recent transformation of warfare. It has been created by two processes. First, strengthened nation-states are difficult to defeat in one battle and the dispersion of units has created vast battlefields. It follows that in modern warfare it is necessary to connect, through operational design, several tactical engagements (battles) to produce a strategic victory. What was once a clear and short causal distance between tactical victory and strategic aims has become a blurred and long causal linkage today.

Examining the implications of the relationship between war and space uncovers three points worth highlighting. First, pressures at the strategic level have favored larger and internally stronger nation-states. Second, existential threats are more regionally based than was the case in the age of antiquity. The implication of several changes at the tactical level necessitates the delegation of decisive power to lower ranks. It follows that only those societies that can nurture confidence and trust among soldiers, officers and politicians are able to create overwhelming military power. As long as competition for power remains an important aspect of international politics and as long as preparation for war continues to influence broader society, it is reasonable for geographers to study war, not only via critical but also via positive approaches.

Fig. 1 – Concentration of forces in relation to hierarchical levels. X axis – tactical – operational – strategic level, Y axis – concentration of forces, Full line – traditional war, dashed line – modern war.

Pracoviště autora: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: kofron@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 7. 12. 2011; do tisku bylo přijato 11. 5. 2012.

Citační vzor:

KOFRON, J. (2012): Prostor a válka, konstanty a proměny v historickém pohledu. *Geografie*, 117, č. 2, s. 234–252.